Akgül, A. ve Akçam, H. (2021). Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin mesnevisinin Axel Olrik'in epik yasalarına göre incelenmesi. *International Journal of Language Academy*, 9 (1), 280-291.

Volume 9/1 March 2021

p. 280/291

Article History:

Received

20/02/2021

Accepted

08/03/2021

Available online

20/03/2021

ŞEYHÎ'NİN HÜSREV Ü ŞİRİN MESNEVİSİNİN AXEL OLRİK'İN EPİK YASALARINA GÖRE İNCELENMESİ

*Study into the Masnavi of Husrev u Shirin by Sheyhi Based on
Axel Olrik's Epic Laws*

Ahmet AKGÜL¹

Harun AKÇAM²

Öz

Halk anlatılarının pek çok kültürde benzer özellikler göstermesi sebebiyle ortak bir köken arayışı, Tarihî-Coğrafi Fin Okulunun temel paradigmalarından olmuştur. Okulun araştırmacılarından olan Axel Olrik, bu fıkirden hareketle, epik karakterli halk anlatılarındaki ortaklıkları on beş madde ile ortaya koymuş ve 'Halk Anlatılarının Epik Yasaları' adıyla bir çalışma yöntemi oluşturmuştur. Bu yasalar, anonim ya da sözlü kültür ürünlerinin yanı sıra yazılı kültür ürünlerine de uygulanarak sözlü kültür ortamının müellife ve esere etkisi gibi hususları ortaya çıkarmaya elverişlidir. Olrik'in çalışması bu yönüyle şimdiye kadar pek çok sözlü ve yazılı kültür ürününe uyarlanmış ve anlatıların bu yasalara uygunlukları değerlendirilmiştir. Bu çalışmada klasik edebiyat içerisinde kategorize edilen ve mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan bir aşk hikâyesine Olrik'in ortaya koyduğu yasalar uygulanmıştır. Mesnevilerin yazarları genellikle bellidir. Olrik'in tablosu ise anonim türlerle; özellikle de mit, türkû, kahramanlık destanları ve efsanelere yönelmiş bir çalışmadır. Bu incelemede, anonim ya da yazarı belli olan eser ayrımı gözetilmeden Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şirin* adlı aşk mesnevisi incelemeye alınmıştır. İnceleme yapılırken Olrik'in yasalarının halk anlatılarının beslendiği yahut

¹ Öğr. Gör. Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Yalvaç Meslek Yüksekokulu, ahakgul@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-9337-6925>

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, h.akcamm@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6644-3870>

halk anlatılarını besleyen bir kaynağa uygulanması hedeflenmiştir. Makalede, klasik Türk edebiyatı mahsulü olan *Hüsrev ü Şirin* mesnevisinin halk edebiyatı ürünleri için hazırlanmış bir kalıba göre incelenmesi amaçlanmış ve bulgular üzerinden uygunluklar ya da uyumsuzluklar hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, halk edebiyatı, aşk mesnevileri, halk anlatıları, sözlü ve yazılı kültür.

Abstract

Since folk narratives have similar characteristics in many cultures, the search for a common origin has been one of the fundamental paradigms of the Historical-Geographical Finnish School. Based on this idea, Axel Olrik, one of the school's researchers, has set forth fifteen commonalities of folk narratives of epic character and created a study method called "Epic Laws of Folk Narrative". These laws are suitable for revealing issues such as the effect of the oral culture environment on the author and the work by applying them to the written cultural products and anonymous or oral cultural products. In this respect, Olrik's work has been adapted to many oral and written culture products, and the compliance of the narratives with these laws has been evaluated. In this study, the laws put forth by Olrik were applied to a love story categorized in classical literature and written in mesnevi verse form. The authors of the masnavis are generally known. However, Olrik's table is devoted to anonymous types, especially to the myths, folk songs, heroic epics, and legends. In this review, the love masnavi of Sheyhi, entitled *Husrev u Shirin*, is studied, regardless of the distinction made between an anonymous work or a work whose author is known. While studying the masnavi, it was aimed to apply the laws of Olrik to a source that feeds folk narratives or that is fed by them. The article aims to examine Hüsrev ü Şirin mesnevi, which is a product of classical Turkish literature, according to a pattern prepared for folk literature products, and evaluations are made about conformities or incompatibilities based on the findings.

Keywords: Classical Turkish literature, folk literature, love masnavis, folk narratives, oral and written culture.

1. GİRİŞ

Tarihi-Coğrafi Fin Okulu mensubu olan Axel Olrik, halk anlatılarının belli bir anlatı mantığı ile inşa edildiği fikrine dayanarak bu mantığın temel unsurlarını on beş madde hâlinde ortaya koymuştur. Olrik'e göre halk anlatılarıyla ilgilenen bir kimse, tamamen yabancı olduğu uzak bir halkın edebiyatını okuduğunda bu anlatılarla daha önce de karşılaşmış olduğu duygusuna kapılır. Araştırmacıya göre bu duygunun sebebi, "ilkel insanın ortak zihin özelliği ve bu özelliğe uygun olan doğa kavramı ve ilkel mitoloji"dir (Olrik, 1994a, s. 2). Halk anlatıları, kültürlerle göre çeşitlilik gösterse de anlatının mantığı belli bir çerçevede gelişir. Olrik bu çerçeveyi 'Halk Anlatılarının Epik Yasaları' olarak adlandırmıştır.

Halk anlatıları, sözlü kültür ortamında doğmuş ve anlatılagelerek sürdürülmüştür. Olrik, halk anlatılarındaki epik yasaları uygulamak için kısıtlı anlatı türlerini ele almak yerine 'sage' adını verdiği geniş bir kategori belirleyerek uygulama alanına mitleri, türküler, kahramanlık destanlarını ve yerel efsaneleri dâhil etmiştir (Olrik, 1994a, s. 2). Halk anlatıları, türsel çeşitlilik açısından düşünüldüğünde yalnızca bu verilerden oluşmaz. Epik Yasalar bu açıdan dar bir çalışma alanına sahiptir. Ancak Özkul Çobanoğlu'nun da belirttiği üzere bu çalışma, halk anlatılarının yapı ve şekil özelliklerini ortaya koyan şema özellikle sözlü kültür ortamı veya sözlü edebiyat türlerinde ortaya çıkan pek çok türü ve şekil problemlerini çözmekte kullanışlıdır (Çobanoğlu, 2012, s. 124). Epik Yasaları, yazılı kültür ortamındaki türler üzerinde uygulayarak eserin sözlü kültür ortamı ile ilişkisi de tespit edilebilir. Nitekim Çobanoğlu, *Aşıkpaşazâde Tarihi* olarak da bilinen *Tevârih-i Âl-i*

Osman adlı eserde bu çözümlemeyi gerçekleştirmiş ve yazılı kültür ortamı / sözlü kültür ortamı arasındaki alan çalışması farklarına dikkatleri çekmiştir.³ Axel Olrik'in Epik Yasaları, bu açıdan yalnızca anonim ya da sözlü kültür ürünlerine değil aynı zamanda yazılı kültür ürünlerine de uygulanarak sözlü kültür ortamının müellife ve esere etkisi gibi hususlar ortaya konulabilir. Aynı zamanda Olrik'in belirttiği, 'farklı kültürlerdeki halk anlatılarının birbirine benzerlik göstermesi' konusu anlaşılabilir. Bunların yanında bu benzerlik, yalnızca kültürler arasında değil aynı zamanda aynı kültür yapılarının içindeki yazılı ve sözlü kültür ortamlarının aynılık ya da farklılıklarını göstermesi açısından da önem taşımaktadır.

Bu çalışmada Şeyhi'nin⁴ *Hüsrev ü Şirin* adlı mesnevisi, Axel Olrik'in 'Halk Anlatılarının Epik Yasaları' bağlamında incelenerek anonim sözlü kültür ürünlerinde Olrik'in belirlemiş olduğu kuralların anonim olmayan bir ürünlerdeki kullanılışı tespite çalışılmıştır. *Hüsrev ü Şirin* mesnevisi, *Yusuf ile Züleyha* ve *Leyla ile Mecnun* mesnevileriyle birlikte özellikle doğu edebiyatlarında etkileyen önemli aşk mesnevilerinden biridir. Firdevsî'nin *Şehnâme* adlı eserine kadar sözlü gelenek içerisinde yaşayan bu aşk hikâyesinin özünü Sasani hükümdarı II. Hüsrev'in hayat hikâyesi ve aşk maceraları oluşturmaktadır. Eser Türk edebiyatında ilk defa Nizami tarafından yazılmış ve yakın coğrafyalarda çeşitli çeviriler ile farklı müellifler tarafından bazen aynen bazen de yeniden yaratılarak aktarılmaya devam etmiştir.⁵ Mesnevi, yaratıcılarından sıyrılarak anonim edebiyatı da etkilemiş ve efsanelerden halk hikâyelerine kadar çeşitli sözlü kültür ürünlerinde de yaşamaya devam etmiştir. Dolayısıyla *Hüsrev ü Şirin* mesnevisi anonim ve anonim olmayan olmak üzere iki kolda gelişmiş bir edebî ürün olarak hem klasik Türk edebiyatı hem de halk edebiyatı sahaları için çalışma alanı oluşturmuştur. Bu makaledeki incelemede, yalnızca *Hüsrev ü Şirin* mesnevisinin metnine odaklanılmış ve metin merkezli bir çalışma yapılmıştır. Kaynak olarak Faruk Kadri Timurtaş tarafından çevriyaziya aktarılan Şeyhi'nin *Hüsrev ü Şirin*'i kullanılmıştır (bk. Timurtaş, 1963).

2. HÜSREV Ü ŞİRİN MESNEVİSİ VE AXEL OLRİK'İN EPİK YASALARI

Olrik, halk anlatılarının devamlı tekrar eden ortak bir algı etrafında geliştiği fikriyle farklı kültürlerdeki anlatıların benzer özelliklerini on beş madde ile belirtmiştir (1994a, 1994b). Bu maddelerde, yukarıda da değinildiği üzere, farklı kültürlerdeki anlatılarda görülen benzerlikler gözetilmiştir. *Hüsrev ü Şirin* mesnevisinin epizotları veya özeti pek çok referans kaynakta bulunabileceği için⁶ bu husus tekrar edilmeyerek doğrudan incelemeye geçilecektir.

³ Özkul Çobanoğlu, konu hakkında halkbilimcilerin uzunca bir süre, yazarı belli yazılı kültür ürünlerinden uzak durduğunu ancak farklı alanlardaki halkbilime dair isimlendirmelerin tespit ve tahlili için yazarı belli yazılı kültür ürünleri ile de çalışmalar yapılmasının faydalı olacağını söylemektedir (Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Çobanoğlu, 1999, ss. 65-82).

⁴ Kaynaklarda *Hüsrev-i şuara*, *şairler şeyhi*, *şairlerin en güzeli* gibi lakaplarla kayıtlı olan Şeyhi, Kütahya'da doğmuştur ve XV. yüzyıl klasik Türk edebiyatı şairlerindendir. Eserleri arasında *Hüsrev ü Şirin* mesnevisinin yanında *Harnâme*'si ve *Divan*'ı bulunmaktadır. Müellifin hayatı ve edebî şahsiyeti bu makalenin konusu olmadığından bu bilgilerle iktifa edilecektir. Ayrıntılı bilgi için Timurtaş (1963, ss. XIV-XXX) ve Biltekin'in çalışmalarına (2010) bakılabilir.

⁵ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için Timurtaş'ın çalışmasının (1963) giriş bölümüne bakılabilir. Bunun yanında Şeyhi'nin *Hüsrev ü Şirin* mesnevisinin kendisinden önce yazılmış olan *Hüsrev ü Şirin*lerle karşılaştırıldığı (bk. Şan, 1996) ve Nizami'nin aynı adlı eseriyle karşılaştırıldığı (bk. Fevziye Abdullah, 1950) çalışmalara da bakılabilir.

⁶ *Hüsrev ü Şirin*'in özeti için bk. Çelebioğlu, 1999, ss. 230-233; Timurtaş, 1963, ss. 8-29. Mesnevi özeti verilmediği için Hüsrev ve Şirin dışındaki karakterlerden bahsedilen yerlerde kısa, tanıtıcı bilgiler aktarılmıştır.

2.1. Giriş ve Bitiş Kuralı

Olrik'in *sage* olarak adlandırdığı halk anlatıları birdenbire başlamaz ve birdenbire bitmez. "Anlatı, durgunluktan coşkunluğa ve coşkunluktan da durgunluğa doğru gelişir" (Olrik, 1994a, s. 2). Olrik, çalışmasında başlangıç hususuna çok değinmemiş ancak bitiş kısmını çeşitli kültürlerdeki anlatılar ile çeşitlendirmiştir.

Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şirin* adlı eserinin mesnevi formatında olduğuna yukarıda değinilmişti.⁷ Şeyhî, ana hikâyeye geçmeden önce dua, münacat, tevhid ve tevhid aşamaları, naat, Allah'ın hikmetleri, kitabın yazılış sebebi, methiyeler (II. Murat için), padişaha nasihat yoluyla hitap başlıklarını taşıyan on üç manzumeye yer vermiştir. Ana hikâyeye ise on bir bölümden mürekkeptir (Timurtaş, 1963, ss. 4-29). İlk bölüm Nüşinrevan'ın⁸ oğlu Hüzmüz'ün⁹ tahta geçmesi ile başlar. Hüzmüz'ün ülkeyi adaletle yönettiği anlatıldıktan sonra pek çok Türk halk anlatısında görüldüğü üzere çocuksuzluk motifine değinilir. Hüzmüz, çocuğunun olması için dualar eder ve nihayetinde adını Hüsrev-i Perviz koyduğu bir çocuğu olur (Timurtaş, 1963). Şeyhî, *Hüsrev ü Şirin*'i tamamlayamadan öldüğü için hazırladığı mesnevi, Hüsrev ile Şirin'in evlendikten sonra Hüsrev'in devletini kemale erdirdiğini düşündüğü ve Büzürgümid¹⁰ ile sohbet ettiği sahnede sona erer (Timurtaş, 1963). Mesnevinin başında Hüsrev rüyasında dedesi Nüşinrevan'ı görür ve dedesi ona kaybettiği dört nesneye karşılık Allah tarafından dört şey ihsan edildiğini belirtir:

"Eger dört işüne irdiyse noksan
Beşâret k'itdi Hak dört ahsen ihsan
Biri çün merkebinden kesdiler pey
Gönül rahşına andan urmadun key
Bir at ola nasibün adı Şebdiz
K'ola yilden revân endişeden tiz
İkinci perdeyi sabr itdün âgâz
Mugannün eyledüklerinde nâsâz
Bir ehl-i sâzun ola Bârbed nâm
Ki âvâzına zühre nüş ide câm
Üçüncü virdiler fellâha tahtun
Anun sevgüsini cândan birahtun
Sana rûzî ola bir taht-ı şâhî
Kim ola alemün püşt ü penahı
Budur dördüncü kim ekşi korukdan
Gidüp tatlu kulun acımadun sen
Dil-ârâmun ola bir yâr-ı şîrîn
Ki devrân gözi görmeye nazîrin" (Timurtaş, 1963, s. 36).

Mesnevi burada durgunluktan coşkunluğa doğru geçiş gösterir çünkü Hüsrev'in kaybettiklerine karşı bulmayı beklediği sevgili (Şirin), Şebdiz¹¹, ihtişamlı bir taht (hükümdarlık) ile yanından ayırmadığı Bârbed¹² etrafında şekillenmeye başlar.

⁷ Bilindiği üzere mesnevi, uzun hikâyeleri anlatmaya elverişli, beyitleri kendi içerisinde kafiyeli olan bir nazım şeklidir (Ayrıntılı bilgi için bk. Çelebioğlu 1999).

⁸ Hüsrev'in dedesi.

⁹ Hüsrev'in babası, Sasani hükümdarı.

¹⁰ Hüsrev'in kendisinden çok şey öğrendiği hocası.

¹¹ Şirin'in üstün özelliklere sahip atı. Aynı zamanda Hüsrev'e de bir rüyasında müjdelendir.

¹² Bârbed ve Nigisa: Şirin'in maiyetinde bulunan sazandeler.

Mesnevinin sonunda yine bu dört Őeye kavuŖtuĐunun vurgulanması ile anlatı tekrar durgunluğa geçerek Büzürgümid'in Hüsrev'e hayatın ve kâinatın anlamıyla ilgili hikmetleri anlatması ile sona erer.

2.2. Yineleme Kuralı

Olrik'e göre halk anlatıları ayrıntılara inme tekniğinden yoksun oldukları için tasvirlerle çok yer verilmez. "Geleneksel sözlü anlatılarda ayrıntıların aktarılması yalnızca yineleme ile gerçekleştirilebilir." Yineleme ise çoğu zaman üç sayısına bağlıdır ancak üç sayısı da ayrı bir kural olarak bulunur. Yineleme sözlü anlatıların en güçlü unsurlarından birisi olarak sıklıkla karŖılaŖılan bir husustur ve bu kural bir durumun ya da olayın önemini belirtmek üzere sıklıkla kullanılır. Ancak bu yinelemeler Olrik'in belirttiği üzere edebiyatta bir Őeyin boyutları ve önemi ayrıntılara inilerek anlatma derecesine göre verilmeye çalışır (Olrik, 1994a, s. 3). *Hüsrev ü Ŗirin*'de yinelemelere yer verilerek ayrıntılara inildiği ve detaylı tasvirlerin yapıldığı görölmektedir:

"Meger bir ğün ki âlem hurrem idi
Nesim-i subha bülbül hem-dem idi
Bulutlar sebzeye gevher saçardı
Hava yire abir-i ter saçardı
Nevâ vü berk ile tolmıŖdı ğülŖen
Cihân cânân cemâli bigi rüŖen
Bir iki yâr ile Ŗeh-zâde halvet
Kılurdu bir çemende ayŖ u iŖret
BaŖında cevheri tâc-ı murassa
Elinde abheri câm-ı mülemmâ
GötürmiŖ serv gibi gam gönülden
OturmiŖ ğül bigi ser-mest mülden" (Timurtaş, 1963, s. 37).

Bu örnekleri arttırmak mümkündür. Mesnevinin pek çok yerinde detaylı tasvirler ve aktarımlar yapıldığı göröölür. Bunun yanında Olrik'in vurguladığı Ŗekildeki yinelemelere de hikâyede sıklıkla yer verildiği görölmektedir. Bunlar Ŗöyle örneklenebilir:

- Ŗâvur¹³, Hürmüz'ün resmini yapmıŖtır ve Ŗirin'in görebileceği yerlere üç kere asmıŖtır.
- Hürmüz'ün dūŖmanları babası ile arasını açabilmek için iki kere hile yapmıŖlardır.
- Hüsrev ile Ŗirin evlenmeden önce Mehin Banu'nun¹⁴ gözetiminde çok defa eĐlenceler tertip edip buluŖmuŖlardır.
- Hüsrev ile Ŗirin ilk karŖılaŖmalarında evlenememiŖ ve çok defa farklı sebeplerle tekrar tekrar ayrılmak durumunda kalmıŖlardır.

Olrik'in epik yasalarına göre detaylara inmekten yoksun olan halk anlatıları, *Hüsrev ü Ŗirin* mesnevisinde görölmez; çünkü mesnevide olduğa fazla detaylı anlatım vardır. Ancak ikinci yasa olarak adlandırılabilcek 'Yineleme Kuralı' çerçevesinde pek çok olayın tekrar ettiği görölmektedir. Bu durum, sözlü anonim edebiyatın bir etkisi olarak dūŖünülebilir.

¹³ Hüsrev'in yakın dostu ve müŖaviri.

¹⁴ Ermen hükümdarı (Ŗirin, Mehin Banu'nun yeĐenidir).

2.3. Üçler Kuralı

Üçler, çoklukla *Yineleme Kuralı* ile birlikte ortaya çıkan ama yineleme haricinde bağımsız bir kuraldır ve bu durum Olrik tarafından üç sayısının geleneksel anlatılarda özel bir yeri olması ile açıklanmıştır. “Üç, geleneksel anlatılarda karşılaşılan insan ve nesnelerin en yüksek sayısıdır. Hiçbir şey halk anlatılarını çağdaş edebiyattan ve gerçeklerden üç sayısı kadar ayıramaz” (Olrik, 1994a, s. 3). Üç sayısına bağlı olarak halk anlatılarındaki yasalardan biri de Üçler Kuralı olarak belirtilmiştir.

Yineleme kuralında örneklendiği üzere Şâvur, Hüsrev'in resmini Şirin'in karşısına üç kere çıkarmıştır. İran'a saldıran düşmanların Rum Kayseri, Yemen Şâhı ve Hata Hakanı olarak gösterilmesi yine üç sayısını örneklemektedir.

Olrik, her halk anlatısının üçler kuralına uymadığını Hint masallarında bu kuralın yerini dörtler kuralının aldığını belirtir. “Bu Hint halkının dinî kavramları nedeniyle böyledir. Hindistan'da, hayatın gerçek doygunluğunu yansıtmaya eğilimiyle, üç sayısından tamamen kaçınılan geleneksel sözlü masal derlemeleri vardır. Burada araştırmacı üç sayısının bir zamanlar var olduğunu, fakat onun anlatıcı tarafından bir kenara atıldığını görebilir” (Olrik, 1994a, s. 4). *Hüsrev ü Şirin* mesnevisinde Üçler Kuralının bulunduğunu ancak çok fazla örnekte yer almadığını söylemek mümkündür. Olrik'in belirttiği üzere Hint kültüründe dinin etkisi ile gelişen dörtler kuralına dair örnekler de mesnevîde görülmektedir. Ancak bunun *Hüsrev ü Şirin* mesnevisinde Hint etkisi ile oluştuğunu iddia edecek kadar veri yoktur. Mesnevîde Nüşinrevan, Hüsrev'e kaybettiği dört nesne yerine dört şey verileceğini müjdelemiştir. Olrik'in dörtler kuralının aslında üçler kuralının bir biçimi olduğunu belirtmesi nedeniyle *Hüsrev ü Şirin*'de önemli bir yere sahip olan bu dört sayısı ile ilişkili duruma da burada değinmekte fayda vardır.

2.4. Bir Sahnede İki Kuralı

Halk anlatılarında edebî eserlerde olduğu gibi üç veya daha fazla kişi konuşmaz. Aynı zamanda ortaya çıkan üç kişiden her birinin kendi kişilikleriyle rol alması geleneğin bozulması demektir. Bir halk anlatısında üç veya daha fazla kişi sahnede görünse bile her zaman iki kişi konuşur diğer kişiler sessiz seyirci olarak katılırlar (Olrik, 1994a, s. 4). Olrik bu kuralın katı bir kural olduğunu belirtmiştir.

Hüsrev ü Şirin'de de bu durum görülmektedir. Sahnede ikiden fazla kişi olsa bile her zaman konuşmalar iki kişi arasında geçmektedir. Hüsrev ve Büzürgümîd, Hürmüz ve Hüsrev, Şâvur ve Hüsrev, Şâvur ve Şirin, Şirin ve Mehin Banu, Şirin ve Hüsrev, Hüsrev ve Büzürgümîd'in konuşmaları ve diğer sahnelerdeki konuşmalar her zaman iki kişi arasında olur.

2.5. Zıtlık Kuralı

Bir sahnede iki kuralıyla tamamlayıcı olan zıtlık kuralında her zaman bir kutuplaşma vardır (Olrik, 1994a, s. 4). Bu kurala göre halk anlatılarında her zaman güçlü'nün karşısına akıllı, hüzünlünün karşısına neşeli, iyinin karşısına kötü, cömerdin karşısına cimri çıkar.

Güçlü Hüsrev'in karşısında zıtlık kuralına göre onun zıddı farklı düşmanlar çıkar: Güçlü ve genç Hüsrev'in karşısında hilekâr düşmanları, şah olan güçlü Hüsrev'in karşısında ihtiraslı Behrâm, Şirin'i seven âşık Hüsrev'in karşısında Şirin'i daha çok seven Ferhad. Benzer şekilde âdil Hürmüz'ün karşısında bencil vezir Behrâm, başarılı Behrâm'ın

karşısında onu çekemeyen bir başka vezir, Hüsrev'i seven Şirin'in karşısında Hüsrev'in karısı Meryem vb. örnekler mesnevideki zıtlık kuralını imleyen örneklerdir.

2.6. İkizler Kuralı

"İki kişi aynı rolde ortaya çıktığında, bunların ikisinin de küçük ve zayıf olarak betimlendiğini gözlemleyebiliriz. Bu iki tip yakından ilişkili iki kişi, Zıtlar Kuralından uzaklaşarak İkizler Kuralının etkisi altına girer" (Olrik, 1994a, s. 5).

İkizler kuralına örnek olarak Hüsrev'in arkadaşı Şâvur ve Şirin'in diğer aşığı Ferhad'ı göstermek mümkündür. Her ikisi de bir hocadan ders almış; Şâvur kalemde ustalaşırken Ferhad da mühendislikte ustalaşmıştır.

Olrik'in İkizler Kuralında dikkati çektiği bir diğer husus ise ikizlerden birisi önemli bir role geçerse Zıtlık Kuralı devreye girer ve bu iki kişi karşı karşıya gelerek zıtlasmaya başlar (Olrik, 1994a, s. 5). Bu duruma örnek olarak yine Behrâm¹⁵ ve Hüsrev verilebilir. Her ikisi de yiğit ve güçlü tipler olarak tasvir edilmiştir. Behrâm, metinde padişaha yakın, sağlam fikirli, yiğit ve pehlivanların lideri, cömert, şairlikte usta ve İranlıların sevdiği bir kişi olarak anlatılmıştır (Timurtaş, 1963, s. 82-83). Benzer şekilde Hüsrev'in de bu özelliklere, hatta fazlasına, sahip olduğu görülmektedir. Bu bir ikizleşme örneği olarak görülebilir ve bu ikizler, Behrâm'ın Hata seferinden sonra birbiriyle zıtlasmaya başlar. Önce vezirlerin kışkırtması ile Hüzmüz ile Behrâm düşman olur. Ardından Hüsrev tahta geçince bu durum Behrâm'ı memnun eder. Ancak sonraları yine bazı kışkırtmalar neticesinde Hüsrev tahtını bırakıp kaçmak zorunda kalır. En nihayetinde Hüsrev, Rum kayserinden (hükümdar) yardım alarak tahta geçer; Behrâm da Çin'e kaçar.

2.7. İlk ve Son Durumun Önemi Kuralı

Bu kurala göre bir sürü kişi veya nesne arka arkaya ortaya çıkar ve en önemli olan anlaşılır. Ancak sonuncu gelen kişi anlatımda ortaya çıkacak en önemli kişidir. Bu durum epik bir kuraldır ancak Olrik tarafından dinî nitelikli anlatılarda önce gelenin öne çıktığı belirtilmiştir (Olrik, 1994b, s. 4).

Hüsrev ve bilgili danışmanları, Ferhad'ı Şirin'e duyduğu aşktan vazgeçirmek için birkaç fikir düşünürler. Önce öldürmeyi, daha sonra para vermeyi, parayı kabul etmezse imkânsız bir iş verip oyalayarak Şirin'i unutturmayı tasarlarlar. Verilen görev, Bisütün dağının delinmesidir ve Ferhad bu görevi Hüsrev'in aradan çekilmesi şartı ile kabul eder. Hüsrev ve danışmanları, işlerin hızlı ilerlediğini ve Ferhad'ın görevi başaracağını anladıklarında, son olarak Ferhad'a Şirin'in öldüğü bilgisini verecek katı gönüllü, acı sözlü hilekâr bir kadın gönderirler. Ferhad bu yalan haberi alınca dağdan atlayarak intihar eder. Sıralanan bu örnekler ilk ve son durumun önemine işaret etmektedir.

2.8. Anlatımda Tek Çizgililik Kuralı

Halk anlatıları her zaman tek çizgi üzerinde ilerler. Yani olaylar başlar gelişir ve biter. Olrik'in belirttiği üzere eksik kalan ayrıntıları tamamlamak için geriye dönüş yapılmaz. Eğer daha önceki olaylar hakkında bilgi vermek gerekiyorsa bu bir konuşmanın içinde verilir (Olrik, 1994b, s. 4).

¹⁵ Behrâm-ı Çûbin: Hüsrev'in çok marifetli fakat bir o kadar da kendini beğenmiş ve içten pazarlıklı veziri.

Bu madde kronolojik ilerleme olarak düşünülecek olursa maddenin *Hüsrev ü Şirin*'de işletildiğini söylemek mümkündür. Çünkü olaylar Hüsrev'in doğumundan son sahnede Büzürgümid ile sohbet ettiği kısma kadar akıcı bir süreç ile aktarılmıştır. Hüsrev, şahidi olmadığı olayları öğrenirken hikâyede bir geri dönüş olmaz ancak başka birisi yeri geldiğinde ona olayları anlatır. Keza farklı kahramanlarda da işleyiş bu şekildedir. Fakat bu madde, tek bir olay çizgisi yani Hüsrev'in Şirin'e duyduğu aşk ve başlarından geçenler olarak düşünülürse kuralın çok işlemediği söylenebilir. Zira mesnevinin temeli, Hüsrev'in Şirin'e duyduğu aşk olsa da Ferhad karakterinin birkaç ayrı bölüm olarak mesnevinin içinde yer aldığı görülmektedir. Hüsrev, Ferhad'ın haberlerini ve onunla ilgili olayları başkalarının ağzından dinleyerek öğrenir; ancak eserde okuyucu Ferhad'ın hikâyesine birinci ağızdan tanık olur. Yani Hüsrev, Ferhad meselesinde sadece belli noktaları duyarken okuyucu olayın tamamına şahit olmaktadır. Elbette bu durum yazılı kültür ortamının sağladığı bir konfor alanı olarak düşünülmelidir.

Bir başka örnek olarak, Şebdiz adlı atın soyu anlatılırken yapılan geri dönüşler verilebilir. Hatta bu kısımdaki, “İdenler nakl-i esmari hikâyet / İşitdük böyle kıldılar rivayet” (Timurtaş, 1963, s. 43) ifadesinden hikâyede geçmişe dönüldüğü net bir biçimde anlaşılmaktadır. Ayrıca mesnevide geçen “Bu yana geleldük, bu yana, geleldük” gibi ifadeler yine bir olay anlatılırken diğer olaya geçildiğini göstermektedir.

2.9. Kalıplaştırma Kuralı

“Aynı çeşitten iki insan veya durum elverdiği ölçüde değişik değil, elverdiği ölçüde birbirine benzerdir. ... Hayatın böyle katı üsluplaştırılmasının kendine özgü bir estetik değeri vardır. Gereksiz olan her şey atılmış ve sadece gerekli olanlar göze çarpıcı bir durumda ortaya çıkarılmıştır” (Olrik, 1994b, s. 4).

Hüsrev ü Şirin'de kalıplaştırmaya dayalı ifadeler ve betimlemeler görülmektedir. Şâvur'un Şirin'i Hüsrev'e anlattığı kısım klasik Türk edebiyatında sıkça kullanılan mazmunlarla kalıplaştırılmıştır:

“Cemâlınden güneş düşmüş zevâle
Kemâli bedri döndürmüş hilâle (...)
Lebi la'li hayâtı katresinden
Güneş yüzi şu'a'ı zerresinden
Saçından sünbülün boynında bin bâğ
Lebinden lâlenün bağrında yüz dağ
Çü hüsni hânını arz ide dehre
Kuru kurs okıyalar mâh u mihre (...)
Çü yazmış zülf ü hâli nokta-i cîm
Cemâle la'li düzmiş halka-i mîm (...)
Ser-i mü dirsem agzına yarar ol
Ki zîrâ söyleyicek kıl yarar ol” (Timurtaş, 1963, s. 38).

Örnek kısımdan seçilen beyitlerde, Şirin'in güzelliğinin klasik Türk edebiyatında sıklıkla kullanılan benzetme unsurlarından olan güneş, lâl (dudak) sümbül, lâle, nokta-i cim ve halka-i mim gibi ifadeler ile kalıplaştırıldığı görülmektedir.

2.10. Büyük Tablo Sahnesi Kuralı

Büyük Tablo Sahnesinde anlatıdaki kahramanların yan yana geldiği görülür. “Bu sahnelerde *Sage* kahramanları yanyana gelirler. ... Bu görkemli durumlar çoğu zaman gerçeğe değil hayale dayanır” (Olrik, 1994b, s. 5).

Mesnevîde bu kuralın birkaç kere oluştuğu görülmektedir. Duruma, Hüsrev ve Şirin’in işret meclislerinden sahneler örnek gösterilebilir: Hüsrev babasından kaçarak Mehin Banu’ya sığınmış ve burada kaldığı sürece Şirin ile eğlence geceleri düzenlemiştir. Şeyhi’nin “Reften-i Husrev Ba-Şirin Be-Temâşâ-yı Ab-ı Aras ve Şir Kuşten-i Husrev” (Hüsrev ve Şirin’in Aras Nehrini İzlemeye Gitmesi ve Hüsrev’in Aslanı Öldürmesi) (Timurtaş, 1963, ss. 114-122) başlığıyla yazdığı kısımda Büyük Tablo Sahnesi Kuralı görülmektedir. Bu kısımdaki bir sahnede, Hüsrev ve Şirin bir eğlence tertip etmişler ve eğlence boyunca dans edilmiş, eğlenilmiş, gazeller, mesnevîler ve hikâyeler okunmuştur. Bu eğlence sırasında Hüsrev ve Şirin’e Bârbed, Nigîsa ve Şâvur gibi kişiler eşlik etmişlerdir. Ayrıca mesnevîde bunlar haricinde on güzel kızın da eğlencede bulunduğu şu beyitler ile anlatılmıştır:

“Girü halvet nigârîn-i kamer-veş
Yanınca ancak on zibâ karavaş
Hümâyûn u Gül-endâm u Peri-zâd
Semen-simâ Hüten-hatûn u Dil-şâd
Dil-ârâm u Cihân-baht u Şeker-nâz
Onuncı Şeh-nevâz-ı bülbül-âvâz” (Timurtaş, 1963, s. 118).

Mesnevîde yer alan bu tanıtım kısmından sonra Bârbed ve Nigîsa gazeller okumakta daha sonra ise sırayla Hümayun, Gül-endam, Peri-zad, Semen-sima Hutun-hatun, Dil-şad, Dil-aram, Cihan-baht, Şeker-naz ve Şeh-nevaz birer hikâye anlatmaktadır. Sahne, Şirin ve Hüsrev’in hikâyeler anlatmasıyla sona ermektedir.

Bir başka örnek ise Hüsrev’in Rum kayserinden asker alarak Behrâm ile savaştığı sahnedir. Bu savaş esnasında; Hüsrev, Behrâm, Büzürgümîd, Anadolu askerleri ve beyleri ile Fars beyleri, birkaç kere büyük tablo sahnesinde görülmektedirler (bk. Timurtaş, 1963, ss. 136-141).

2.11. Anlatının Mantığı Kuralı

“Anlatının bir mantığı vardır. Ortaya konulan temaların konunun ana hatlarını etkilemesi gereklidir ve üstelik bu etki temaların anlatı içindeki ağırlığı ile doğru orantılı olmalıdır. Anlatının bu mantığı her zaman doğal dünyanın mantığı ile ölçülemez. Animizme ve hatta mucize ve büyüye olan eğilim, onun temel kuralıdır. Her şeyden önce onun kabul edilmesi büyük ölçüde entrikanın üç tutarlılığına dayanır. Akla sığabilirlik pek seyrek olarak dış gerçeklik ile ölçülür” (Olrik, 1994b, s. 5).

Hüsrev ü Şirin’in temel mantığı, iki âşğın birbirlerine kavuşmalarında yaşadıkları güçlülüktür. Klasik edebiyatta sıklıkla işlenen bu konu, *Hüsrev ü Şirin*’de de klasik edebiyatın genel mantığına uygun olarak işlenmiştir. Mesnevî kahramanları Hüsrev ile Şirin, tam kavuşacakları anda karşılıklarına çıkan engeller sebebiyle uzun süre birbirlerinden ayrı yaşamak zorunda kalmışlardır. Ancak anlatının sonunda birbirlerine kavuşmuşlardır.

Maddeye bütüncül olarak bakıldığında anlatının animizm, mucize ve büyü gibi doğal dünya mantığı dışındaki kurgularının olması ve bunların gerçekliklerinin kendi mantığı içerisinde düşünülmesi gerektiği görülür. *Hüsrev ü Şirin*'de Hüsrev'in bir yumrukla aslan öldürdüğü anlatılmaktadır. Ancak bunu, doğaüstülük olarak değil mübalağa olarak anlamak gerekmektedir.

2.12. Entrika Birliği Kuralı

Olrik'e göre bir edebî eser ile anlatı karşılaştırıldığında görülebilen bu kural, entrika örgüsünde belirsiz hareketler ve gevşek olayların olmaması durumudur (Olrik, 1994b, s. 5). Yani anlatı tek bir entrika üzerine kurulmuş olmalıdır. Ancak Olrik, bu entrika birliğinin bazı türlerde derecelendirildiğinden bahseder. "Bazı özel durumlarda bu tekniğin çeşitli dereceleri vardır: masallarda, türkülerde ve yerel efsanelerde teklik güçlüdür; mitlerde ve kahramanlık destanlarında daha az güçlü; fakat etkilidir" (Olrik, 1994b, s. 5).

Hüsrev ü Şirin mesnevisi de Hüsrev ile Şirin'in birbirine kavuşabilmek için yaşadıkları olayları temel alan bir entrikaya sahiptir. Mesnevi baştan sona değerlendirildiğinde bu entrikanın sürekliliği görülmektedir; ancak kavuşmalarını güçleştiren farklı entrikalar ile bazen bu birliğin dışına çıkıldığı görülmektedir. Özellikle Ferhad hikâyesi bu noktada önemli bir ikinci derece entrika olarak düşünülebilir. Fakat Ferhad vakasına benzer şekilde Hüsrev'in kaçması ve Meryem ile evlenmesi gibi yardımcı entrikalar, temeldeki Hüsrev ile Şirin'in kavuşması olayını daha da geciktiren yan olaylardır. Dolayısıyla mesnevide Entrika Birliği (Tek Entrika) Kuralına uyulduğunu söylemek mümkündür.

2.13. Epik Birlik Kuralı

"Bütün anlatı öğelerinin, en baştan beri ortaya çıkma ihtimali görülen ve artık gözden uzak tutulamayan olaylar yaratması şeklinde gerçekleşmektedir" (Olrik, 1994b, s. 5). Bu kural epik destanlarda bir kahramanın merkeze alınması ve tüm olayların kahramanın etrafında geliştiğini gösteren bir kuraldır. Aşk mesnevilerinde ise epik destanlardan farklı olarak çoklukla iki kahraman bulunur. *Hüsrev ü Şirin*'de de yine iki kahraman etrafında olayların her iki kahramanı merkeze alarak anlatıldığı görülür.

2.14. İdeal Epik Birlik Kuralı

"Birçok anlatı öğeleri, kişiler arasındaki ilişkileri en iyi şekilde aydınlatmak için bir araya gelirler" (Olrik, 1994b, s. 5). Mesnevi, Hüsrev ile Şirin'in üzerine kurgulanmıştır ve hikâyedeki her olay doğrudan her ikisini ilgilendirecek olaylardır. Hüsrev'in rüyasında dedesi Nüşinrevan'ı görmesi ve dedesinin ona bir sevgilisinin olacağını söylemesinden sonra tüm olaylar Hüsrev'in Şirin'e ulaşabilmek için yaşadıkları şeklinde gelişmiştir. Keza bir diğer kahraman olan Şirin'e de benzer şekilde Şâvur tarafından Hüsrev'in resmi gösterilir. Şirin, Hüsrev'in resmini gördükten sonra ona âşık olur ve Şirin'in hikâyesi de o andan sonra Hüsrev'e kavuşabilmek olarak gelişir.

2.15. Dikkati Başkahraman Üzerine Toplama Kuralı

Halk geleneğinin en büyük kuralıdır ve tarihsel olaylar anlatılıyorsa dikkat kahramanın üzerine toplanır (Olrik, 1994b, s. 5). *Hüsrev ü Şirin*'de epik karakterli destanlardaki gibi bir kahraman değil iki kahraman vardır. Her iki kahraman da olayların merkezindedir. Mesnevi, farklı bölümlerden oluşur ve bazı bölümlerde ne Hüsrev ne Şirin vardır ancak

mesnevinin bütününe bakıldığında bu yan olayların tıpkı 'Entrika Birliği Kuralı'nda olduğu gibi ana kahramanları (Hüsrev ve Şirin) doğrudan etkileyen olaylar olduğu görülür. İki başkahraman var olsa da mesnevi, Hüsrev'in doğumu ile başlar ve Büzürgümid ile sohbeti ile sona erer. Bu açıdan Hüsrev'in diğer kahramanlara göre daha merkezde olduğunu söylenebilir. Ayrıca yan olayların pek çoğu doğrudan Hüsrev'i, dolaylı olarak da Şirin'i etkiler. Dolayısıyla anlatı, her ne kadar iki kahramanlı olarak görüne de başkahramanın Hüsrev olduğunu söylemek mümkündür.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Epik Yasalar, sözlü kültür ortamı ürünlerinin çoğundaki tür problemini çözmek için kullanışlı bir yöntemdir. Ancak yazılı kültür ortamındaki 'mesnevi' gibi yapı, şekil, plan, üslup vb. özellikleri ve kalıpları belirgin olan metinlerde böyle bir sorun söz konusu değildir. Bu çalışmada, sözlü kültür ortamı geleneğinin yazılı kültür ortamına etkisi bağlamında bir değerlendirme yapılmış ve Şeyhi'nin *Hüsrev ü Şirin* adlı aşk mesnevisi incelemeye alınmıştır. Yazılı kültür ortamı ürünü olan *Hüsrev ü Şirin*'in Olrik'in çerçevesini çizmiş olduğu sözlü kültür ortamı ürünlerindeki yapı ve planla benzerlik gösterdiği söylenebilir. Zira Olrik'in belirlediği on beş maddenin birçok noktada mesneviyle eşleştiği görülmüştür.

Şeyhi'nin *Hüsrev ü Şirin* mesnevisinin; Giriş ve Bitiş, Üçler, Bir Sahnede İki, Zıtlık, İkizler, İlk ve Son Durumun Önemi, Kalıplaştırma, Büyük Tablo Sahnesi, Anlatının Mantığı, Entrika Birliği, Epik Birlik, İdeal Epik Birlik ve Dikkati Başkahraman Üzerine Toplama Kurallarına uygunluk gösterdiği görülmektedir. Diğer kurallarda ise kısmi uygunluklarla birlikte bazı farklılıklar vardır. Bunlardan 'Yineleme Kuralı'na göre Olrik, halk anlatılarının detaylı tasvirlerle yer verilmediğinden bahseder. Ancak mesnevide detaylı tasvirlerle oldukça fazla yer verilmiştir. Bir başka farklılık ise, 'Anlatımda Tek Çizgililik Kuralı'ndadır. Olrik, anlatının tek boyutlu olduğunu, çağdaş edebiyatta çeşitli entrika çizgilerinin birbiri içine girdiğini ancak halk anlatılarının böyle bir giriftlikten uzak olduğunu ve ayrıntıları tamamlamak için geri dönüşler yapılmadığını belirtir. Eğer böyle bir duruma ihtiyaç varsa da bunun konuşma içinde geçtiğini söyler (Olrik, 1994b, s. 4). Ancak incelenen eserde bu duruma sıkı sıkıya uyulmadığı görülmektedir. Anlatıda farklı olayların anlatıldığı kısımlardan yer yer başkahramanlara (Hüsrev ve Şirin) dönüşler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca geçmişten bilgi verilecek olduğunda bunun konuşma içinde değil anlatıcının (Şeyhi) müdahil olmasıyla doğrudan verildiği görülmektedir. Ancak bu dönüşlerin anlatımdaki akışı bozmadığını söylemek mümkündür.

Tüm bu değerlendirmeler sonucunda Şeyhi'nin *Hüsrev ü Şirin* adlı mesnevisinin, Axel Olrik'in belirlediği 'Halk Anlatılarının Epik Yasaları' tablosuna on üç maddede uygun, iki maddede ise uygun olmadığı görülmüştür. Mesnevinin halk anlatısı şemasına büyük oranda benzer bir yapısı vardır. Kısmi uyumsuzluk gösteren 'Yineleme' ile 'Anlatımda Tek Çizgililik' kurallarının ise yazılı kültür ortamının sağladığı değişim ve konfor nedeniyle mesnevide takip edilemediği söylenebilir. Bir başka ifadeyle, yazılı kültür ortamı ürünlerinden olan *Hüsrev ü Şirin*'in sözlü kültür ortamı kalıplarına benzer bir yapıda şekillendiği sonucuna ulaşmak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Biltekin, H. (2010). Şeyhî. *TDV İslam ansiklopedisi*, 39, İstanbul: TDV Yayınları, ss. 80-82.
- Çelebioğlu, A. (1999). *Türk edebiyatında mesnevi (XV. yy.'a kadar)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (1999). Sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş bağlamında erken dönem Osmanlı tarihlerinden Aşıkpaşazâde'nin epik karakteri üzerine tespitler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı), 65-82.
- Çobanoğlu, Ö. (2012). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş* (6. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Fevziye Abdullah (1950). Nizâmî-Şeyhî Hüsrev ü Şirin mukayesesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1, S.2, 263-282.
- Olrik, A. (1994a). Halk anlatılarının epik kuralları – I (çev. Belirtilmemiş). *Milli Folklor*, 23, 2-5.
- Olrik, A. (1994b). Halk anlatılarının epik kuralları – II (çev. Belirtilmemiş), *Milli Folklor*, 24, 4-6.
- Şan, F. (2016). Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i ve öncesinde yazılmış Hüsrev ü Şirin'ler ile karşılaştırması. *Uluslararası Yıldız Türk Dili Sempozyumu (25 Nisan 2016)*. Yıldız Teknik Üniversitesi, 221-233.
- Timurtaş, F. K. (1963). *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i (inceleme-metin)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.